

Verók Attila*
Eger

Barcasági szász peregrinusok európai egyetemeken

Oktatás, könyvkultúra, tudomány**

Erdély legkeletibb végein, a nagy európai oktatási központoktól távol terül el a kora újkorban főként szászok és magyarok lakta Barcaság. Ez a több szempontból külön- és önálló régió, illetve annak központi városa, Brassó több olyan neves személyiségnek is szülő- és képzőhelye volt, akik aztán komoly lenyomatot hagytak mind az európai, mind a magyarországi művelődés történetében. A 16–18. század folyamán a névsor Johannes Honterustól (1498–1549) Paulus Kyrön (1510 k.–1588) és Paul Franciscin (1643–1709) át egészen Martin Schmeizelig (1679–1747) tart. Mellettük természetesen mások is – 1800 előtt mintegy 900, név szerint azonosított brassói, ill. barcasági peregrinus¹ – említést érdemelnének

---

* Verók Attila (Orosháza, 1975) – tanszékvezető habilitált egyetemi docens. Egyetemi tanulmányait a Szegedi Tudományegyetemen végezte történelem, magyar nyelv és irodalom, könyvtár (régi könyves), ill. magyar őstörténet szakokon. PhD-fokozatát 2008-ban szerezte meg a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájában a brassói szász Martin Schmeizel (1679–1747) életművének feldolgozásával. A habilitációs fokozatot 2018-ban a Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskolájában ítélték oda számára a 17–18. századi hallei–magyar kulturális kapcsolatok történetének kutatásáért. Jelenleg az egri Eszterházy Károly Egyetemen a Kulturális Örökség és Művelődéstörténet Tanszék vezetője. Kutatási területei: a Kárpát-medence, különösen Erdély művelődéstörténete a kora újkorban, az erdélyi szászok könyves műveltsége (16–18. sz.), peregrinációtörténet.

** A kutatás támogatója a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete. A tanulmány szerzője a Partiumi Keresztény Egyetem oktatója.

¹ A brassói, ill. barcasági peregrinusok névsora és rövid életrajza az alábbi adattárakból állítható össze szinte hiánytalanul: Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Kriterion Kiadó, Bukarest 1979.; Szabó Miklós – Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. József Attila Tudományegyetem, Szeged 1992. (Fontes rerum scholasticarum; 4); Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 1998.; Wagner, Ernst (Bearb.): *Die Pfarrer und Lehrer der evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen. I. Band: Von der Reformation bis zum Jahre 1700*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 1998. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens; 22/1) (a 373–391. oldalon olyan értékes primer és szekunder forrásokkal, amelyekből további adalékok

ebben a tanulmányban, viszont ők a négy legkiemelkedőbb alak európai ismertégét már nem közelítették meg, így most nem emlékezem meg róluk.

A négy híresség élete és működése dióhéjban

Johannes Honterus (1498–1549)

A 16. század első felében működő Johannes Honterus talán a legközismertebb figura a nevezett négy személy közül. A humanista tudós, író, nyomdász, fametsző, filológus, pedagógus, jogtudós, kozmográfus és egyben az erdélyi szászok reformátora bázeli peregrinációját követően 1539-ben megalapította Erdély második nyomdáját Brassóban. Tipográfiájában 36 kiadványt jelentetett meg: tankönyveket, saját műveit, teológiai iratokat és klasszikus szövegkiadásokat (Arisztotelész, Augusztinus, Hermogenész, Hésziodosz, Epiktétosz, Seneca), melyeket maga gondozott.² Egy moldvai kolostorban megtalálta az Ankürai Szent Nílusnak (?–430) tulajdonított görög mondások kéziratát, amelyet szintén kiadott.³

---

nyerhetők a témában). Az ezekből a kézikönyvekből kimaradt adatok lelőhelyei azok a kötetek, amelyek a Szögi László által évtizedek óta koordinált „Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban” elnevezésű projekt eredményeként 1994 óta az azonos sorozatcímet viselő kiadványsorozatban folyamatosan látnak napvilágot, külön összegyűjtve az egyes európai területek felsőfokú oktatási intézményeiben egykor tanult Kárpát-medencei diákokról rendelkezésünkre álló ismereteket. – Máig az egyetlen átfogó, interpretált összefoglalás a Kárpát-medencei peregrinusok európai egyetemjárásáról a következő tanulmánykötet: *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Hg. v. Márta Fata, Gyula Kurucz und Anton Schindling unter Mitarbeit von Alfred Lutz und Ingomar Senz. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2006. (Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte; 64) [a továbbiakban: *Peregrinatio Hungarica*], amely sok – leginkább – brassói vonatkozást is tartalmaz.

² Ehhez bővebben lásd V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Balassi Kiadó, Budapest 1999, 43–46.; V. Ecsedy Judit: Kísérlet a Honterus-nyomda rekonstrukciójára. In: W. Salgó Ágnes – Stemler Ágnes (szerk.): *Honterus-émlékkönyv. Emlékezés és kiállítás Johannes Honterus halálának 450. évfordulója alkalmából az Országos Széchényi Könyvtárban*, 1999. Országos Széchényi Könyvtár – Osiris Kiadó, Budapest 2001, 119–149.; Nussbächer, Gernot: *Beiträge zur Honterus-Forschung 1966–1989*. Aldus Verlag – Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Kronstadt–Heidelberg 2003, 17–71.

³ Legutóbb vizsgálta: Monok István: Néhány megjegyzés a Honter-féle Nílus-kiadás utóéletéhez. In: *Magyar Könyvszemle* CXXVIII (2012/4), 381–382.

1543-ban új szabályzatot készített a Brassóban legalább 1388 óta megszakítás nélkül működő iskola számára (*Constitutio scholae Coronensis*).⁴ Ez később példaként szolgált más erdélyi iskolák szervezetének, szabályzatának, rendtartásának kialakításához. Olyannyira, hogy néhány 19. századi módosítástól eltekintve a második világháború végéig érvényben maradt az erdélyi szász iskolákban.⁵ A Honterus által fontosnak tartott tananyagra az általa kiadott tankönyvekből következtethetünk: latin nyelvtani összefoglaló, retorikai-logikai kötet, görög nyelvtan, az első hazai földrajzi tankönyv, Luther kiskátéja (mindegyik németül). Az oktatás része volt az iratkészítés módjának megtanulása, az alapfokú jogi és orvosi ismeretek, illetve az éneklés elsajátítása.⁶ Ugyanebben az évben a brassói tanács megbízásából elkészítette Brassó és a Barcaság reformációjának tervét (*Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae*).⁷ E munkája mér-

---

⁴ A brassói gimnázium szabályzatát ismerteti a jelen kötetben Buzogány Dezső.

⁵ A szabályzat első kiadására vonatkozó tudnivalókat lásd Borsa Gedeon et al. (szerk.): *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. [a továbbiakban: RMNY] 727–728. (App. 10); Borsa Gedeon (Hg.): *Alte siebenbürgische Drucke (16. Jahrhundert)*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 1996. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens; 21). [a továbbiakban: ASD] 382–384. (App. 3), ill. Schwob, Ute Monika: *Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südosten im 14. und 16. Jahrhundert*. Oldenbourg Verlag, München 1969. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 22). 132–133. A rendtartás szövegének kiadását lásd: Teutsch, Friedrich: *Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen*. Bd. 1. München ²1978. 6–12. és Binder, Ludwig: *Johannes Honterus. Schriften, Briefe, Selbstzeugnisse*. Kriterion, Bukarest 1996, 89–95.

⁶ Vö. Mészáros István: Honterus és a brassói iskola. In: W. Salgó Ágnes – Stemler Ágnes (szerk.): *Honterus-émlékkönyv. Emlékezés és kiállítás Johannes Honterus halálának 450. évfordulója alkalmából az Országos Széchényi Könyvtárban*, 1999. Országos Széchényi Könyvtár – Osiris Kiadó, Budapest 2001, 9–18.; König, Walter: Johannes Honterus – praeceptor Saxonum. In: uő: *Schola seminarium rei publicae. Aufsätze zu Geschichte und Gegenwart des Schulwesens in Siebenbürgen und Rumänien*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 2005. (Siebenbürgisches Archiv; 38). 23–39.; Nussbacher, Gernot: Die Schulreform des Honterus und die Ausstrahlung der Honterusschule im 16. Jahrhundert. In: uő: *Beiträge zur Honterus-Forschung 1991–2010*. Aldus Verlag – Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Kronstadt–Heidelberg 2010, 158–170.

⁷ Vö. RMNY 52; Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár II. (1473–1711) Megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok*. Budapest 1885 [a továbbiakban: RMK II], Nr. 30; ASD 23. Kritikai szövegkiadása: *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. Vierundzwanzigster Band. Siebenbürgen. Das Fürstentum Siebenbürgen. Das Rechtsgebiet und die Kirche der Siebenbürger Sachsen*, bearb. v. Martin Armgart unter Mitwirkung von Karin Meese. Mohr Siebeck, Tübingen, 2012. (Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts; 24). 177–190. (latin), 191–202. (német).

földkö az erdélyi reformáció történetében. Martin Luther (1483–1546) 1543. szeptember 1-jei keltezésű levelében nagyra értékelte, s még ugyanabban az évben újra kiadták Wittenbergben, Philipp Melanchthon (1497–1560) írt hozzá előszót. Konzervatív „polgári humanista”⁸ és pedagógiai elemekkel átitatott tervezetében Honterus komoly szerepet szánt a reformáció szellemében újragondolt nyomdának, az iskolának, a tankönyveknek, az oktatásnak – egyáltalán a humanista műveltség terjesztésének. Az általa kiadott könyvek, a ténykedése nyomán létrejött gimnáziumi könyvtár, a szász evangélikus közösség kiépítése, a nagy meggyőződéssel végzett pasztoráció stb. Honterus alakját ikonikussá tette szűkebb és tágabb pátriájában egyaránt.⁹

Honterus jelentősen gyarapította az iskola mellett működő könyvtárat,¹⁰ és része volt az első brassói – egyben az első erdélyi – papírmalom alapításában (1546) is.¹¹ Szerteágazó, gazdag életművéből egyetlen momentumot emelek ki, amely példa nélkül áll a Kárpát-medencei könyvtörténetben: a *Rudimenta cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung* (A világ leírásának alapjai) című kozmográfiai áttekintésről van szó. Az eldugott Brassóból a világ leírását tervezgetni a történelem bármely időszakában elképzelhetetlen, hagymázos vállalkozásnak tűnhetett. Mégis volt egyetlen olyan pillanat a művelődéstörténetben, amikor erre minden várakozás ellenére sor kerülhetett. Az 1540-es években ugyanis Honterus először adott kortársainak olyan leírást az éppen ismert világról, amely nemcsak térképeken, hanem könnyebben memorizálható, hexamete-

---

⁸ A „polgári humanista” kifejezést Ulrich Andreas Wien erdélyi szász származású vallástörténész használja írásaiban. A brassói városi reformáció témáját legutóbb *Siebenbürgen – Pionierregion der Religionsfreiheit. Luther, Honterus und die Wirkungen der Reformation* (Schiller Verlag, Bonn–Hermannstadt 2017) című művében járta körül alaposabban. Honterushoz lásd különösen: 24–31. (további gazdag szakirodalommal).

⁹ Az ikonná válás lépéseit és az emlékezet továbbélését a 18. század végéig lásd Verók Attila: *Luther és Honterus emlékezete az erdélyi szászoknál a kora újkorban* (Egyetemi Kiadó, Debrecen 2018; *Loci memoriae Hungaricae*; 6) (megjelenés alatt).

¹⁰ A brassói könyvtáralapítás kérdéséhez részletesebben lásd Monok István tanulmányát a jelen kötetben.

¹¹ A brassói papírmalom problémáját a 2018. június 21-én tragikus hirtelenséggel elhunyt Gernot Nussbächer többször is tárgyalta munkássága során. Az egyszerűség és a rövidebb bibliográfiai adatleírás kedvéért egy összefoglaló mű tételszámaira hivatkozom, ahol megtalálhatók az eredeti, román és német nyelvű írások címei és megjelenési helyei is: Heigl, Bernhard – Şindilariu, Thomas (Hg.): *Bibliographia Gernot Nussbächer Coronensis Transsilvanus*. Aldus Verlag – Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Kronstadt–Heidelberg 2017, Nr. 285., 432., 1297.

rekbe szedett elméleti szövegek formájában is segítette az olvasók tájékozódását a mindennapi élet legkülönbébb területein. A *Rudimentával* Honterus valami olyat produkált az erdélyi oktatás- és könyvtörténetben, ami azóta is megismételhetetlennek tűnik. Munkája 1530 és 1692 között száznál is több európai kiadást ért meg (egyben az első atlasznak is számít), népszerűsége másfél évszázadon át töretlenül megmaradt.¹² Különösen hangsúlyozandónak tartom azt a tényt, hogy az erdélyi szász humanista *Rudimenta cosmographica* című nyomtatványán kívül a magyarországi nyomdászattörténet más Kárpát-medencei szerző egyéb műve esetében közel sem dicsekedhet ilyen kiterjedt recepcióval. Honterus esetében a magyarországi művelődéstörténet befogadó jellegével szemben a ritka kisugárzó hatásnak, azaz egy inverz folyamatnak vagyunk a tanúi.¹³

Paulus Kyr (1510 k.–1588)

A Honterusétól tematikai gazdagságban elmaradó, ennek ellenére tartalmas életpályát befutó Paulus Kyr Brassóban született, majd a helyi iskola elvégzése után peregrinációra indult: orvosi tanulmányait Bécsben, Padovában és Ferrarában abszolválta, majd 1532-től kisebb-nagyobb megszakításokkal szülőhelyén városi orvosként és patikusként működött haláláig. Tevékenységét minden bizonnyal nagy körültekintéssel és eredményesen végezhette, hiszen a neves erdélyi orvostörténész, Arnold Huttmann (1912–1997) 29, magas rangú erdélyi, havasalföldi vagy moldvai személyeket érintő gyógyászati célú utazását jegyezte fel munkáiban. Konzíliumai során kezelte többek között Szapolyai Jánost (ur. 1526–1540), Izabella királynőt (ur. 1541–1551), János Zsigmondot (ur. 1556–1571) is. Kyr valószínűleg éppen Ghyczy János (ur. 1585–1588) erdélyi kor-

---

¹² Vö. Gernot Nussbächer bibliográfiáját, amely a világleírás kiadásait veszi számba az első, 1530-as megjelenéstől az utolsó, 1692-es kiadásig: *Johannes Honterus: Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung (Corona/Kronstadt 1542)*. Ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzte und kommentierte Faksimile-Ausgabe. Hg. v. Robert Offner, Harald Roth, Thomas Şindilariu, Ulrich Andreas Wien. Schiller Verlag, Hermannstadt–Bonn 2015, 100–133.

¹³ A Honterus-féle kozmográfia jelentőségéről részletesebben lásd Verók Attila (ism.): Offner, Robert – Roth, Harald – Şindilariu, Thomas – Wien, Ulrich Andreas (szerk.): *Johannes Honterus: Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung (Corona/Kronstadt 1542)*. Ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzte und kommentierte Faksimile-Ausgabe. Schiller Verlag, Hermannstadt–Bonn 2015, 364., [2] p. ill., ISBN 978-3-944529-62-2. In: *Magyar Könyvszemle*, CXXXII (2016/1) 118–124.

mányzó kezelésére utazott 1588 áprilisában a fejedelmi udvarba, amikor ott vagy útja közben érhetette a halál.¹⁴

Széles körű ismertségét praxisán túl *Sanitatis studium* című orvosi munkájának köszönhető, ¹⁵ amely a Honterus által alapított nyomdában, de már a város második tipográfusának, Valentin Wagnernek (1510/1520–1557) a munkálkodása idején, 1551-ben jelent meg. ¹⁶ Az általános egészségügyi tanácsokat magában foglaló, 44 lapból álló, nyolcadrét méretű kis kiadvány tekinthető a történeti Magyarországon és egyben Erdélyben másodikként megjelent orvosi könyvnek (az első ilyen jellegű kiadvány Sebastian Pauschner *Eine kleine Vnterrichtung, wie mann sich halten soll, in der Zeitt der ungültigen Pestillentz* című, 1530-ban Szebenben megjelent munkája volt). Kyr az ókortól a 19. századig élő és ható „négy nedv” tanának vagy más terminológiával a nedvkórtannak a követője volt. Nem is tehetett volna másként, hiszen ekkoriban nem létezett egyéb paradigma. Kompilációra épített művében ennek megfelelően olyan étkezési és életvezetési tanácsokat találunk, amelyek a négy nedv egyensúlyának kialakítására törekednek a szervezetben, biztosítva ezáltal az egészséges életmódot. ¹⁷ Ami a könyv szemléletét és mentalitástörténeti szerepét illeti, elmondhatjuk, hogy az egyértelműen iskolai tankönyvnek szánt Kyr-mű célközönsége nem az erdélyi szász polgárság volt általában, hanem az értelmiségi létre készülő tanulóifjúság. Ezért is készült a könyvecske latin, nem pedig német nyelven.

Könyvében többek között Kyr betűrendben 208 féle ételt és italt sorakoztat fel, elemzi azok kedvező és káros hatásait, elkészítésük módját, ízüket, tápértéküket és az emésztésre gyakorolt hatásukat is. Ezután következik egy kuriózumnak számító, összefoglaló dietetikai tápláléktáblázat, amelyben az élelmiszerek

---

¹⁴ További életrajzi adatokat lásd Offner, Robert: A XVI. századi erdélyi szász orvosok nyelve és Paulus Kyr egészségtankönyve (Brassó 1551). In: <http://docplayer.hu/10806544-A-xvi-szazadi-erdelyi-szasz-orvosok-nyelve-es-paulus-kyr-egeszsegtankonyve-brasso-1551.html> (Megnyitva: 2018. június 20.)

¹⁵ Négynevű modern kiadását a latin eredeti faximiléjével lásd Offner, Robert (Hg.): *Paulus Kyr: Die Gesundheit ist ein köstlich Ding. Ein ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzter und mit zeitgenössischen Bildern versehener und kommentierter Nachdruck des Gesundheitslehrbuches des Kronstädter Arztes Paulus Kyr Sanitatis studium ad imitationem aphorismorum compositum. Item. Alimentorum uires breuiter et ordine Alphabetico positæ. Authore Paulo Kyr medico. Impressum in inçlyta Transylvaniae Corona Anno 1551.* Schiller Verlag, Hermannstadt–Bonn 2010. [A továbbiakban: Offner: *Paulus Kyr*, 2010.]

¹⁶ Vö. RMNY 89; ASD 49; RMK II. 49.

¹⁷ Vö. Magyar László András: Stellenwert des Sanitatis studium im medizinischen Schrifttum seiner Zeit. In: Offner: *Paulus Kyr*. 2010, 21–31.

nek tulajdonságaik szerint (pl. nehezen emészthető, hizlaló, puffasztó, hashajtó stb.) csoportosított felsorolása található – többször máig megszívlelendő észrevételekkel és tanácsokkal.¹⁸

Mindent egybevetve elmondható, hogy Kyr könyve individuális egészségtanak nevezhető, amely előírásokat tartalmazott a betegségek megelőzésére. A korban az ilyen jellegű áttekintések igen ritkának számítottak, hasonló egészségügyi tanácsokat csak nagyon kevés helyen oktattak Európában – Magyarországon és Erdélyben pedig különösen így volt ez. Az iskolai használat a Kyr munkája által közölt ismereteket legalábbis Brassóban népszerűvé és általánosan követhetővé tette. Helyi szinten tehát jelentősége megkérdőjelezhetetlennek tűnik. Szélesebb körű recepcióról azonban nem számolhatunk be, amit elsősorban a *Sanitatis studium* című nyomtatvány alacsony példányszámával magyarázhatunk. (Ma ismert példányainak száma is mindössze három.)¹⁹

Paul Francisci (1643–1709)

Ma sem a köztudatban, sem az orvostörténetben nem ismerik igazán a braszósi születésű Paul Francisci nevét.²⁰ Szerencsére a 17. század végi, 18. század eleji európai közéletben ez másképpen volt.²¹ Számunkra ebben a tanulmányban azért fontos személye, mert az erdélyi szász peregrinus orvos tekintélyes szakkönyvtárat gyűjtött össze élete különböző helyszínein Brassótól Strassburgon és

---

¹⁸ Vö. Péter Szabolcs: *Kyrs Gesundheitslehrbuch aus heutiger Sicht*. In: Offner: *Paulus Kyr*, 2010, 32–42.

¹⁹ Az eredeti nyomtatvány jelentőségének és modern kiadásának méltatását lásd Verók Attila (ism.): Offner, Robert (Hrsg.): *Paulus Kyr: Die Gesundheit ist ein köstlich Ding. Ein ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzter und mit zeitgenössischen Bildern versehener und kommentierter Nachdruck des Gesundheitslehrbuches des Kronstädter Arztes Paulus Kyr Sanitatis studium ad imitationem aphorismorum compositum. Item. Alimentorum uires breuiter et ordine Alphabetico positæ. Authore Paulo Kyr medico. Impressum in inelyta Transylvaniæ Corona Anno 1551*. Schiller Verlag, Hermannstadt–Bonn 2010, 383, [1] p. ill. In: *Orvostörténeti Közlemények = Communicationes de Historia Artis Medicinæ*, LVI (2010/210–213), 245–247. és Monok István (ism.): Robert Offner új orvoslástörténeti forrásközlése. In: *Iskolakultúra XXI* (2011/8–9), 159–160.

²⁰ Ezt igazolja például, hogy a következő releváns tanulmányban Francisci neve elő sem fordult: Varga András: *Orvosaink olvasmányműveltsége a 17. században*. In: *Iskolakultúra*, VII (1997/5) 35–39.

²¹ Igazolással lásd Offner, Robert: *Deutsche Universitäten als Ausbildungsstätten siebenbürgischer Mediziner von den Anfängen bis zum Jahr 1850*. In: *Peregrinatio Hungarica*. 287–343.

Altdorfon át Wunsiedelig, ahol mind szakmai, mind életpályája befejeződött.²² Ismerve a Kárpát-medencei és európai orvosi gyűjtemények nagyságát és összetételét a 18. század elejéig, meggyőződéssel kijelenthetem, hogy igazi könyvtörténeti csemegének számít az a jegyzék, amely Francisci egykori bibliotékájáról, az addig ismert legnagyobb európai orvosi könyvgyűjteményről(!) maradt ránk az északkelet-bajorországi Wunsiedel (*Oberfranken*) levéltárában.²³ A tekintélyes szakkönyvtár – a fennmaradt jegyzék tanúsága szerint – 322 azonosítható művet foglalt magában, mind szinte kivétel nélkül orvostudományi munkák.²⁴ Emellett közel 300, közelebről meg nem határozott orvosi disputáció és egyéb, nem gyógyászattal kapcsolatos könyvek (pl. teológia, filozófia, politika, lelkiismereti szövegek) alkothatták a teljes állományt. Általánosságban elmondható, hogy a könyvek jelentős része viszonylag friss, korabeli és minőségi irodalmat tartalmazott, tehát az állomány nagyobb hányadát a 17. század utolsó harmadában és a 18. század legelején megjelent nyomtatványok tették ki. A Kárpát-medencében ekkora orvosi gyűjteményt a korban nem találunk. A történeti Magyarországról elszármazott tudósok – köztük az erdélyi szász tudósok (pl. Martin Schmeizel, Michael Gottlieb Agnethler, Johann Ziegler) is – ebben a korban igazán komoly bibliotékákat (olykor szakkönyvtárakat) külföldön hoztak létre, mert ehhez a feltételek a távolban sok tekintetben kedvezőbbek voltak. Szerencsés esetben ezek a külhoni, magyarországi tulajdonosú könyvtárak vagy legalábbis egy részük visszakerült Erdélybe, ahol többnyire egy-egy intézményi könyvtár állományába tagozódott be, és vélhetőleg hozzájárult a korabeli használói réteg szellemi horizontjának emeléséhez, valamint a Kárpát-medence írott-szellemi kulturális örökségének megőrzéséhez. Paul Francisci könyvtárával – sajnálatos módon – nem ez történt, viszont a nyomtatványokat tartalmazó jegyzék előkerülése fontos ada-

---

²² Életéhez és munkásságához részletesebben lásd Offner, Robert: Der Kronstädter Arzt Paul Francisci als Physikus in Wunsiedel. In: *Siebenbürgische Familienforschung*, XI (1994), 58–67. Uő: Der Kronstädter Dr. Paul Francisci (1643–1709) als Stadt- und Landarzt von Wunsiedel. In: *Neue Kronstädter Zeitung*, 28. März 1996, 6. Uő: Karrieren in Franken und Brandenburg. Die siebenbürgisch-sächsischen Ärzte Paul Francisci und Elias Facetius. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, XXXIX (2006/2), 152–160.

²³ Mai lelőhelye: Stadt Wunsiedel, Stadtarchiv; jelzete: StdA Wun Akt XX/163, 1–52 (hagyatéka), ebben 23–37 (könyvjegyzék). A dokumentumot Robert Offner erdélyi szász orvostörténész találta meg néhány évvel ezelőtt.

²⁴ Az egyik nyomtatvány orvosi szempontú tartalmi elemzését lásd Offner, Robert: Georg Abraham Mercklein könyve: *De Ortu & Occasu Transfusionis Sanguinis* (1679) és egy erdélyi orvostanhallgató levele a szerzőhöz. In: *Hematológia – Transzfuziológia* XXXIX (2006/4), 192–197.

lékkal szolgál a kora újkori, magyar vonatkozású könyv- és könyvtártörténet-hez.²⁵

Martin Schmeizel (1679–1747)

Az elmúlt másfél évtizedben rengeteget írtam és beszéltem a legkülönbélebb fórumokon arról a brassói polihisztorról, akinek az életművét, írásait a jelen tanulmányban bemutatott négy személy közül a legbehatóbban ismerem. Az erdélyi szász polihisztorról, Martin Schmeizelről van szó. A fél tucat egyetemen peregrináló tudós Jénában és Halléban csinált karriert, pontosan egy tucatnyi tudományágban tett úttörő előrelépéseket, illetve hagyott az utókorra valami maradandót.²⁶ Ezek közül csak azokat emelem most ki, amelyek az oktatás- és könyvtörténet szempontjából hoztak valami újat. Schmeizel volt az a professzor, aki az európai egyetemek történetében először kezdte el oktatni Kelet-Európa, köztük kiemelten Erdély történetét, amiért az utókortól a „romológia atyja” elnevezést is megkapta.²⁷ Ennek érdekében saját sajtóorgánumot is létrehozott *Einleitung Zur Neuesten Historie der Welt* címmel, amely 36 folyóiratszámot ért meg 1723 és 1727 között. A folyóiratban hangsúlyosan szerepeltek a kelet-európai eseményeknek a leírásai – a sajtótörténetben először!²⁸

---

²⁵ A kiadott könyvjegyzéket és a könyvanyag elemzését lásd Verók Attila: A gyógyítás szolgálatában a Barcaságtól Frankóniáig. Paul Francisci orvosi könyvtárának jegyzéke a 18. század elejéről. In: *Kaleidoscope. Művelődés-, tudomány- és orvostörténeti folyóirat. Online kiadvány*, III (2012/5), 307–320.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=119>] (Megnyitva: 2018. június 20.)

²⁶ A teljes életművet és az érintett tudományágak bemutatását fejezetenként tartalmazza az alábbi monográfia: Verók Attila: *Martin Schmeizel (1679–1747)*. Linceum Kiadó, Eger 2015.

²⁷ Vö. Feyl, Othmar: Die führende Stellung der Ungarländer in der ausländischen Bildungsgeschichte der Universität Jena. In: uő: *Beiträge zur Geschichte der slawischen Verbindungen und internationalen Kontakte der Universität Jena*. Jena 1960, 1–92. és uő: *Deutsche und europäische Bildungskräfte der Universität Jena von Weigel bis Wolff (1650–1850)*. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. VI (1956/57). (Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1/2). 27–62. vagy ennek bővített változata: uő: *Beiträge zur Geschichte der slawischen Verbindungen und internationalen Kontakte der Universität Jena*. Jena 1960, 211–325.

²⁸ Verók, Attila: Ein Vorläufer des modernen politischen Journalismus im 18. Jahrhundert. Martin Schmeizel und die Publizistik. In: Tünde Katona – Detlef Haberland (Hg.): *Kultur und Literatur der Frühen Neuzeit im Donau-Karpatenraum. Transregionale Bedeutung und eigene Identität*. Grimm Kiadó, Szeged 2014. (Acta Germanica; 14), 440–458.

Schmeizel volt az első, aki koncepciózusan gyűjtött össze egy történeti tematikájú *hungarica*-, illetve *transylvanica*állományt 4000 kötetnél is nagyobb tudóskönyvtára részeként. Francisciétől eltérő módon ez a könyvtár visszakerült Erdélybe, hiszen a szebeni városi tanács 1751-ben 200 tallérért megvásárolta és hazaszállíttatta, hogy ebből hozzák létre Erdély első nyilvános könyvtárát. A könyvtárnyitás kísérlete ugyan zátonyra futott, de a könyvek megérkeztek Szebenbe, ahol azokat a későbbi kormányzó, az egykori hallei Schmeizel-tanítvány, Samuel von Brukenthal (1721–1803) vásárolta meg a saját gyűjteménye számára.²⁹ A könyvek nagy része ma is itt található. A *hungarica*- és *transylvanica*-könyvtár alapul szolgált volna mai terminológiával élve egy magyar nemzeti bibliográfia összeállításához,³⁰ vagy, ahogy a korban nevezték, egy magyarországi tudóslexikon megírásához. Schmeizel ugyanis a selmecebányai bibliográfus, David Czvittinger (1675–1743) 1711-es hasonló kezdeményezését szerette volna folytatni, de a befejezésre és kiadásra már nem maradt ideje, mert 1747-ben elhunyt.³¹ Munkája ma már sajnos csak töredékes kéziratban áll rendelkezésünkre. Az átfogó tudóslexikon összeállítása és kiadása szellemi utódjára, a magyarigeni református lelkészre, Bod Péterre (1712–1769) maradt.

---

²⁹ A Schmeizel-könyvtár történetéről és állományáról legutóbb összefoglalóan lásd Verók, Attila: Die erste historische Fachbibliothek im Donau-Karpatenraum? Martin Schmeizel und seine Büchersammlung. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* XXXV (CVI) (2012/2), 134–149.

³⁰ Verók Attila: Die Gründung der Bibliothek Brukenthal und ihr Einfluß auf das Geschichtsbewußtsein der Siebenbürger Sachsen. In: Barbier, Frédéric – Monok, István (ed.): *Les Bibliothèques centrales et la construction des identités collectives*. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2005, (L'Europe en réseaux – Vernetztes Europa; 3), 125–132. és Uő: La coscienza culturale dei sassoni di Transilvania e la fondazione della Biblioteca Brukenthal. In: Barbier, Frédéric – De Pasquale, Andrea (cur.): *Un'istituzione dei Lumi: la biblioteca. Teoria, gestione e pratiche biblioteconomiche nell'Europa dei Lumi*. Convegno Internazionale Parma, 20–21 maggio 2011. Museo Bodoniano, Parma 2013, 229–241. és uő: Auf dem Weg zur Konzipierung der ungarländischen Nationalbibliografie im 18. Jahrhundert? Martin Schmeizels Tätigkeit als Bibliograf. In: Harsányi Mihály (Hg.): *Germanistische Studien*. In: *Tanulmányok a német nyelv és irodalom köréből*. EKF Líceum Kiadó, Eger 2013. (Wissenschaftliche Beiträge der Károly-Eszterházy-Hochschule. In: *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei*; 9). 59–69.

³¹ Vö. Verók Attila: Az irodalmi vagy tudóslexikonok irásának kezdetei Magyarországon. Martin Schmeizel Czvittinger-kötete. In: Gudor Botond – Kurucz György – Sepsi Enikő (szerk.): *Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter (1712–1769) korában*. A nagyenyedi és magyarigeni „Bod Péter háromszáz éve” konferencia (2012. május 2–3.) tanulmánykötete. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest 2012. (Károli Könyvek. Tanulmánykötet; 8). 275–283.

Summa

Írásom végén röviden vázolom a kelet-európai művelődéstörténet egy érdekes jelenségét, amelyre a fentebb megnevezett szász tudósok szolgáltatnak kiváló példát. Az Európa nyugati és keleti fele közötti eltérő alpműveltségről van szó, amelyre Monok István jelen kötetben szereplő tanulmányában is van célzás. A keleti periférián elhelyezkedő régiókban élő értelmiségiek kulturális horizontja vagy még pontosabban: alpműveltsége a 18. század közepéig sokkal mélyebbnek és szerteágazóbbnak tűnik, mint a nyugat-európai kortársaké. Legalábbis erről árulkodnak az olvasmány- és könyvtörténet kora újkori forrásai. Ennek a jelenségnek a kibontakozásában és fennmaradásában a kora újkori Kárpát-medence gazdasági, politikai és társadalmi adottságai jelentős szerepet játszottak. Ott ugyanis a különféle tudományterületeken való specializálódást nem túl könnyen vagy egyáltalán nem lehetett megvalósítani. Szemben a nyugat-európai gyakorlattal. Az egyik okot éppen a könyvek hiánya jelentette, hiszen a specializálódás szakkönyvek nélkül elképzelhetetlen. Ha összevetjük a magyarországi könyvjegyzékeket a korszak angol, francia, német vagy olasz könyvlistáival, azonnal látható, hogy a Kárpát-medencéből származó könyvjegyzékek sokkal szerényebbek a szaktudást, szakmai ismereteket illetően, viszont sokkal tartalmasabbak az általános műveltséget hordozó (sok esetben teológiai, szépirodalmi, iskolai) művek tekintetében. Ez persze nem azt jelenti, hogy az olvasástörténeti helyzet Magyarországon jobb vagy előnyösebb lett volna. Nem, egyáltalán nem. Ez a tény csak azt mutatja, hogy a nyugat-európai olvasók már az élet speciális területeire tudták figyelmüket koncentrálni, miközben magyarországi és erdélyi kortársaik még minden elképzelhető és számukra is hozzáférhető témában olvastak. Talán ezért is voltak a Kárpát-medencei értelmiségiek nyitottabbak és kreatívabbak, viszonylag könnyen tudtak kitűnni a tudományban, és sikeres karriert futhattak be. A 18. század első felében Nyugat-Európában még megvolt a lehetősége annak, hogy az „általános” tudósok sorából kiemelkedjen valaki (polihisztor). Később ezt már kizárólag egy speciális területen lehetett véghezvinni (szaktudós). Ez a jelenség lehet az oka annak, hogy a magyarországi diákokat és később tudósokat vagy szakembereket miért kedvelték annyira Európa nyugati felén, és miért támogatták vagy alkalmazták őket gyakran vezető tanári vagy tudósi pozíciókban.

Bízom benne, hogy az egyedi értelmiségi karriernek rövid bemutatásából is kiténtek – még ha külön-külön nem is részleteztem – az erdélyi, különösen a szász iskolarendszerben folyó korabeli minőségi oktatás, az erdélyi német, elsősorban a

barcasági könyves kultúra és az erdélyi tudományos előképzési esélyek összefüggései. További komparatív művelődéstörténeti vizsgálatoknak kell még megerősíteniük, ami azonban már így is kijelenthető: a lutheri reformáció szellemi örökségét őrző erdélyi szászok kultúrageneráló és -megtartó szerepe Erdélyben megkérdőjelezhetetlen. Annak az etnikumnak az öröksége ez, amely megtermékenyítőleg hatott a térség magyar kultúrájára is, hiszen azzal sokszor szimbiózisban élve, jelentős oktatás- és könyvtörténeti újításokat, változásokat idézett elő. Az általam vizsgált korszakban ugyanis Erdély művelődéstörténetét a magyarok és a szászok biztosan együtt írták.